

BİR OSMANLI AYDINI VELİYYUDDİN YEKEN VE SİVAS HATIRALARI

Musa YILDIZ*

1. Giriş:

Osmanlı coğrafyasının en önemli kültür merkezlerinden birisi de Mısır'dır. Orada yetişen pek çok aydın, eserleri ve hayat hikâyeleriyle yakın döneme tanıklık etmektedirler. Ancak geniş Osmanlı coğrafyasındaki kültür merkezleri üzerinde yeterince çalışma yapılmamış olması, beraberinde pek çok son dönem Osmanlı aydınının, eserlerine rağmen, edebiyat dünyasında hak ettikleri yeri alamamış olmalarına sebep olmuştur. Çalışma konusu olan Veliyyuddîn Yeken¹ (1873-1921) de bu aydınlardan birisidir. Onun yaşadığı yıllar, mücadelesi, sürgün hayatı, gazeteciliği, yazarlığı ve şairliği tarihimizin yakın dönemine ışık tutacak önemli bilgilerle doludur².

2. Hayatı:

Veliyyuddîn Yeken, 6 Mart 1873 tarihinde İstanbul'da dünyaya geldi. Babası, Hasan Sırrı Paşa, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşanın kız kardeşinin oğlu olan Küçük İbrahim Paşanın oğludur. Annesi Çerkez asıllıdır. Hasan Sırrı Paşa 1876 yılında, yani Veliyyuddîn üç yaşında iken ailesi ve çocuklarıyla birlikte Mısır'a taşındı³.

Veliyyuddîn Yeken'in babası, Mısır'da vefat ettiğinde kendisi altı yaşındaydı. Ölmeden önce ailesine o zamanın Mısır Maliye Bakanı olan kardeşi Ali Haydar Paşanın velayet etmesini vasiyet etti. Böylece o, amcasının himayesi altında yetişmeye başladı. Amcası Veliyyuddîn Yeken'i zamanın Mısır yönetici ve aristokrat çocuklarının özel eğitim gördükleri *Medresetu'l-Encâl'e* gönderdi⁴. Bu okulu Hidiv Tevfik Paşa kurmuştu. Bu okulda yabancı dil olarak temel İngilizce eğitimini aldı. Ayrıca matematik ve coğrafya eğitimi de gördü. Diğer taraftan Hidiv Abbâs Paşa ile bu okulda iken arkadaş oldu.

Çok geçmeden *Medresetu'l-Encâl'den Medresetu Marsîl'e* geçti. Buranın müdürü meşhur Fransız alimi Mösyö Marsîl'di. Kendisinden Fransızca öğrendi ve birçok fikirlerinden etkilendi. Son olarak da *Medresetu'n-Nurmâl et-Tevfikîyyeye* kaydolarak lise eğitimini burada tamamladı⁵.

Veliyyuddîn'in eğitim süreci boyunca hakim kültür Mısır kültürüdür. Türk bir baba ile Çerkez bir anneden doğan ve Mısır kültür ortamında yetişen Veliyyuddîn Yeken, tipik bir Osmanlıdır. Her zaman kendi Osmanlılık ve Türklüğü ile övünmüştür⁶.

1895-1896 yılları arasında Veliyyuddîn İstanbul'a gitti. Burada amcası Muhammet Faik Yeken Beyin yanında tam bir yıl kaldı. Bu süre içinde İstanbul'a ve boğaza karşı hayranlığı tutku derecesine vardı. Daha sonra, ondaki bu Osmanlı vatanına olan hayranlığının şiirlerine

* Doç. Dr., Gazi Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü öğretim üyesi (ymusa@gazi.edu.tr).

¹ Yeken, Türkçe yeğen kelimesinin Arapça yazılış şeklidir. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşanın yeğenlerinin aldığı aile adıdır. 1992 sonrası Lübnan parlamentosunda bir dönem milletvekilliği yapmış Fethi Yeken (1933-) de bu aileye mensuptur. Fethi Yeken, zaman zaman Türkiye'ye yaptığı ziyaretlerinde kendisinin Sivas asıllı olduğunu ifade etmiştir.

² Bu çalışmanın hazırlanmasında kaynak temin eden ve desteğini esirgemeyen kıymetli meslektaşım Doç. Dr. Faruk Bozgöz'e teşekkürü bir borç bilirim.

³ Hannâ el-Fâhurî, *el-Mucez fi'l-Edebi'l-'Arabi ve Târîhihi*, Beyrut 1991, IV, 240; Hayruddîn Zirikî, *el-A'lâm*, Beyrut 1969, IX, 137; Komisyon, *el-Mufîd fî Terâcîmi's-Şu'arâ' ve'l-Udebâ'*, Beyrut 1993, II, 156.

⁴ 'Alâ'uddîn Vâhid, *'Âşîku'l-Hurriye Veliyyuddîn Yeken*, Kahire 1987, s. 10, Hannâ el-Fâhurî, *a.g.e.*, s. 241.

⁵ 'Alâ'uddîn Vâhid, *a.g.e.*, s. 11, 12.

⁶ Veliyyuddîn Yeken, *et-Tecârib*, Beyrut, 1972, s. 12.

de yansıdığı görülmektedir⁷. İstanbul ise, onun hayallerinin ülkesi oldu. Sürekli olarak oranın özlemiyle yanıp tutuştu.

İstanbul'a geldiğinde Şûrâ Meclisi üyesi amcasının yanında çok iyi bir ortam buldu. Sultan II. Abdülhamit kendisine ikinci derece bir memuriyet verdi. İstanbul'da kaldığı sürede İstanbul'un tüm mahallelerini, caddelerini ve sokaklarını adım adım gezdi. Boğazın manzaralarını ve büyüleyici güzelliklerini zevkle seyretti. O daima kendisinin asil bir Osmanlı nesline mensup olduğu hissini taşıdı. Gönlünü tutku derecesinde aşırı bir samimiyetle Osmanlı birliğine adadı⁸.

Veliyyuddîn Yeken, bir yıl İstanbul'da ikamet ettikten sonra, 8 ay kalacağı Mısır'ı özledi ve oraya döndü. Niyetinde Mısır'da ıslahat hareketleri için çalışmak vardı. Bu amaçla *el-İstikâme* dergisini kurdu. Bu dergide ülke siyasetçilerine, zulüm ve istibdat yanlılarına yüklendi ve onları sert bir dille eleştirdi⁹.

Ertesi yıl Veliyyuddîn Yeken, ikinci kez İstanbul'a geldi. Orada Gümrük Vergileri Cemiyetinde üye olarak görevlendirildi. Rakamlarla uğraşmak kendisine göre değildi¹⁰. Bir dilekçe ile Sultan II. Abdülhamit'e müracaat ederek yapabileceği bir başka işe tayin edilmesini talep etti. Bunun üzerine II. Abdülhamit onu Maârif Yüksek Meclisine üye olarak atadı.

Bu görevler daha çok kendisinin susturulması içindi. Fakat sonraki günler bunun aksini gösterecekti. Kendisi bulunduğu kurumdaki ayak oyunlarını, yozlaşmaları ve bozulmaları görerek bunlarla mücadele yolunu tuttu. Bu çerçevede Maârif Bakanı ve Genel Sekreteri ile tartıştı. Padişahın divan bakanını hafife aldı ve halk üzerinde çok etkin bir nüfuza sahip olan Sultan II. Abdülhamit'in arkadaşı Ebû'l-Hudâ (1850-1909)'nın yaptığı işleri çeşitli gazetelerde yazdığı yazılarla eleştirdi. Bu durum Bab-ı Âli'de karışıklıklara sebep oldu¹¹. Bu tür faaliyetlerinden dolayı da Veliyyuddîn şimşekleri üzerine çekti ve II. Abdülhamit'in casuslarının boy hedefi durumuna düştü.

Padişahın adamları Veliyyuddîn'e birçok komplo düzenlediler. Casuslar ve komplocular peşine düştüler ve bir açığı bulmak için fırsat kollamaya başladılar.

Hafiye Teşkilatı, onun, Ahrâr-ı Osmâniye mensupları ile ilişkisi olduğu kuşkusuna sahipti. Bu yüzden peşinden hiç adam eksik etmediler. Bir gün Zâbita Nâzırı Şefik Paşa, 2 Ocak 1902 tarihinde bazı adamlarını göndererek evini arattı. Adamlar Veliyyuddîn'in evine gelerek karısını, annesini ve küçük çocuklarını korkuttular. Evindeki bazı evraklara ve belgelere el koydular.

Tutuklanıp hapse gönderildikten sonra Veliyyuddîn Yeken, bir süre hapis yattı, daha sonra da Sivas'a sürgün edildi.

Osmanlı Devletinde 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle birlikte devletin siyasî yapısı farklı bir biçim kazandı ve Veliyyuddîn Yeken bundan nasibini aldı. Bir Anadolu şehri olarak sevip ısındığı Sivas'tan, güzellikler şehri İstanbul'a gitti. Burada fazla kalmadı ve ailesiyle birlikte Mısır'a döndü¹².

Kahire'ye varışıyla birlikte yazı hayatına da başladı. Arkadaşları dönüşünün şerefine bir parti düzenlediler. Bundan sonra makaleler ve hatıralarını o dönemde Mısır'da yayınlanmakta

⁷ Veliyyuddîn Yeken, *el-Ma'lûm ve'l-Mechûl*, I, 141.

⁸ Hannâ el-Fahûrî, *a.g.e.*, IV, 241.

⁹ *a.e.*, s. 243; *et-Tecârib*, s. 13.

¹⁰ *el-Ma'lûm ve'l-Mechûl*, I, 144.

¹¹ Hannâ el-Fahûrî *a.g.e.*, IV, 243.

¹² Sâmî el-Keyyâlî, *Veliyyuddîn Yeken*, Kahire ts., s. 27.

olan *el-Mukattam*, *el-Ehrâm*, *el-Mu'eyyed*, *er-Râ'idu'l-Misrî* ve *ez-Zuhûr* isimli dergi ve gazetelerde yayınladı. Bir müddet bir arkadaşının sahibi olduğu *el-İkdâm* isimli gazetesinin yayın yönetmenliğini yaptı. Daha sonra bu görevinden ayrıldı. Çok geniş bir vakit bulma imkanına kavuştu. Bu sıralarda eserlerinin derlenmesi, tahkiki ve yayına hazırlanmalarıyla uğraştı.

Bir ara Adalet Bakanlığında görev aldı ve bu görevinden çok memnun kaldı. 1914 yılının sonlarına kadar da bu görevini sürdürdü. Daha sonra Hüseyin Kâmil'in sekreterliğini yaptı. Kendi ifadesine göre hayatının en mutlu günlerini bu sırada geçirdi¹³.

Veliyyuddîn göğsünden ve ciğerlerinden rahatsız oldu. Daha sonra gün be gün bu rahatsızlığı arttı ve 6 Mart 1921 tarihinde Kahire'de vefat etti. Mezarı, Kahire'deki *Karâfetu'l-İmâm* mezarlığındaki aile kabristanındadır¹⁴.

Veliyyuddîn'in hayatını iyi anlayabilmek için II. Abdülhamit dönemini, İttihat ve Terakkî'yi, Jön Türkleri, Ahrâr-ı Osmâniye'yi ve yaşadığı dönemin Mısır'ının siyasî coğrafyasını çok iyi bilmek gerekir. Dönemin belli başlı olayları bilindikten sonra Veliyyuddîn; hayat hikâyesiyle, siyasî mücadelesiyle ve tüm eserleriyle Osmanlı Devletinin son dönemine daha iyi tanıklık edebilir.

3. Eserleri:

3.1. Basılmış Eserleri :

3.1.1. el-Ma'lûm ve'l-Mechûl (1909): İki ciltlik bir eserdir. Birinci cildinde, çocukluk, gençlik ve sürgün yıllarındaki önemli bulduğu hatıralarından söz eder. Bunun yanı sıra II. Abdülhamit dönemindeki Osmanlı Devletinin hâli ile ilgili siyasî görüşlerine yer verir (230 sayfa). İkinci cildinde ise; tamamen Sivas'tan ve Sivas'taki sürgün hayatından bahseder (161 sayfa). Bu ciltte yer alan başlıklar şunlardır:

1. Mukaddime
2. Beni Sivas'a Nasıl Sürgün Etiler?
3. Hapishane
4. Felaket Tellalları
5. Yeni Hapishane
6. Yeryüzündeki Özgürler
7. Hapishane Günlerimde Meydana Gelen Bazı Olaylar
8. Hapishaneden Vapura
9. Ferûk (İstanbul)'un Durumuna Genel Bir Bakış
10. İstanbul'a Veda
11. Samsun
12. Vefakâr Bir Dosta Mektup
13. Sivas'a
14. Sivas
15. Hacı Hasan Hilmi Paşanın Vefatı
16. Ahlarımdan Bir Ah
17. Ailemin İstanbul'da Çektikleri
18. Reşit Akif'in Sivas'a Vali Olarak Gelişi
19. Anadolu Hakkında Birkaç Söz
20. Sivas İlinin Coğrafyası
21. Sivas'taki Tarihi Eserler
22. 1323 Malî Yılı Sivas Vilayetinin Gelirleri ve Giderleri

¹³ *a.e.*, s. 29.

¹⁴ Fu'âd Efram el-Bustânî, *a.g.e.*, s. 39.

23. Sivas Tarihi Özeti
24. Sivas'a Vilayetinde Görev Yapan Valiler ve Mutasarrıfların İsimleri
25. Sivas'ta Din Adamları
26. Sivas'ın İleri Gelenleri ve Eşrafı
27. Sürgündeki Kardeşlerim
28. Sivas'ta Günlerim Nasıl Geçti?
29. Sivas Halkı
30. Ümmet ve Şûrâ

3.1.2. Havâtiru Niyazî (Niyazi'nin Hatıraları):

Kitabın aslı Resneli Ahmet Niyazi Ağa (1873-1913)'ya aittir (Sabah Matbaası, İstanbul 1326, 240 sayfa). Kendisi Osmanlı Devletinde ilk anayasanın ilanında büyük rol oynamıştır. Veliyyuddîn bu kitabı 1909 yılında Türkçeden Arapçaya tercüme etmiştir (Kahire 1909).

3.1.3. es-Sahâ'ifu's-Sûd:

Bu eserde Veliyyuddîn'in *el-Mukattam* gazetesinde Zuheyir takma adıyla kaleme aldığı siyasî ve sosyal içerikli makaleleri ve bazı şiirleri yer alır (Kahire 1910).

3.1.4. et-Tecârîb:

Sosyal konuları ele alan makaleleri ihtiva eder (Kahire 1913).

3.1.5. Şiir Divanı:

Bu şiir divanını vefatından sonra kardeşi Yûsuf Hamdî Yeken bir araya getirip derlemiş ve Antûn Cumeyyel'in takdimi ile neşretmiştir (Kahire 1924).

3.1.6. Dikrân ve Râ'if:

Özgürlük, hoşgörü, kardeşlik ve zulüm gibi konuları ele alan toplumsal bir romandır.

3.2. Basılı Olmayan Eserleri:

Veliyyuddîn Yeken'in eserlerinde adı geçen, fakat şimdiye kadar hiç kendilerine rastlanmamış ve yayınlanmamış kitapları da bulunmaktadır. Bunlar:

3.2.1. el-'Asru'l-Cedîd (Yeni Çağ):

Bu kitapta Mısır'la, Ferûk (İstanbul) arasında cereyan eden bazı olaylar yazar tarafından belgelenmiştir.

3.2.2. Mi'etu Burhân ve Burhân 'alâ Zulmi 'Abdilhamîd es-Sultân (Padişah Abdülhamit'in Zulmüne Dair 101 Delil):

Bu kitabın ismi kendi divanının ikinci sayfasında geçmektedir. Şimdiye kadar basılıp yayınlandığına dair hiçbir bilgi ve belge yoktur.

3.2.3. 'Afvu'l-Hâtir:

Şiir ve nesir olarak yazılmış edebî makalelerinin Emîn Nahle (ö. 1976) tarafından bir araya toplandığı kitabıdır. Bu kitabından *et-Tecârîb* isimli kitabının sonunda bahsetmektedir (Sayda 1955).

3.2.4. Kitâbu'l-'Acâ'ib ve Kitâbu'l-Havâtir:

Bu iki kitabından da "Gözyaşlarıyla Yazılmış Bir Bölüm" isimli bir makalesinde söz etmektedir. Fakat bunun hakkında da hiçbir bilgiye rastlanılmamıştır.

3.2.5. et-Talâk (Boşanma):

Paul Bourget (1852-1935)'in *Un Divorce* (1904) adlı meşhur romanının Arapçaya çevirisidir. Bu kitabının da basılıp basılmadığı bilinmemektedir .

Adları bilinen; ancak kendileri bulunamayan bu eserlerinin dışında, Veliyyuddîn'in kendi döneminde yayınlanmakta olan çeşitli Arapça gazete ve dergilerde de makale ve yazıları bulunmaktadır¹⁵.

3.3. Hakkında Yapılmış Bazı İnceleme ve Araştırmalar:

3.3.1. “Veliyyuddîn Bek Yeken”, *el-Muktetaf*, c. 57, Kahire 1921.

3.3.2. eş-Şeyh Antûn el-Cumeyyil, “Veliyyuddîn Bek Yeken”, *el-Muktetaf*, Kahire 1921. Yine aynı senede *el-Hilâl* dergisi tarafından ilaveler yapılarak yayınlanmıştır. Aynı zamanda bu çalışma 1924 yılında Mısır'da basılacak olan şiir divanının ön sözünde de yer alacaktır.

3.3.3. Mey, “Veliyyuddîn Yeken'den Bir Şey”, *es-Sahâ'if*, Mısır 1924.

3.3.4. Fu'âd el-Bustânî, “Veliyyuddîn Yeken”, *er-Rava'î*, s.23.

3.3.5. M. Hâlik 'Abdurrahmân, “Veliyyuddîn Yeken”, *er-Risâle*, s. 18.

3.3.6. Kerem Milham Kerem, “Lâ Kerâmete li Nebiyyin fî Vatanihi; Veliyyuddîn Yeken”, *er-Risâle*, S. 278, (1773).

3.3.7. “Veliyyuddîn Yeken”, *Mecelletu'ş-Şark*, S.24, Kahire 1936.

3.3.8. “Veliyyuddîn Yeken”, *Mecelletu'l-Hurriyye*, S. 1, 27 , Bağdat.

3.3.9. Aysel Ergül, “Veliyyuddîn Yegen”, *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 5, Erzurum 1996, s.203-215.

3.3.10. Hüseyin Yazıcı, “Türk Asıllı Mısırlı Yazar Muhammed Veliyyüddîn Yeğen”, *İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. 7, İstanbul 1999, s. 235-244.

3.3.11. Faruk Bozgöz, “Son Dönem Bir Osmanlı Aydını ve Düşünürü: Veliyyüddîn Yeken”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.3, Ankara 2001, s. 131-143.

4. Sivas'a Varışı ve Hatıraları:

Veliyyuddîn Sivas'a götürülmek üzere hapisneden vapura nakledilince, kendisini büyük bir endişe kaplar. Çünkü o dönemde ortadan kaldırılmak istenen muhalifler, bir vapurla boğaza götürülüp, orada gizlice öldürülerek, boğazın, derin ve soğuk sularına bırakılırlardı. Bu sebeple Veliyyuddîn de vapura bindirilirken bir hayli korkar. Ancak bindikten sonra vapurda daha başka kimselerin de olduğunu fark eder. Bunların suçludan daha çok yolcuya benzemeleri kendisini bir hayli rahatlatır. İhtiyar vapur, dumanlarını tüttürerek yol almaya başlar ve Samsun limanına ulaşır. Burada Veliyyuddîn vapurdan indirilir.

İki jandarma nezaretinde Samsun'dan Anadolu'nun göbeğindeki Sivas'a doğru yolculuk başlamıştır. Ancak kendisinde, her an ıssız bir köşede menfur bir saldırıya uğrayabileceği endişesi hiç kaybolmamıştır. Böylesi bir endişe ise bu yolculuğu, kendisi için çok büyük bir işkenceye dönüştürmüştür.

Samsun'dan karayoluyla Çakallı mevkiine, oradan Havza ilçesine gelmişler. Sonra Amasya, Çengel¹⁶, Tokat, Yenihan (Yıldızeli) ve Numune Çiftliğinde¹⁷ konaklayarak 14

¹⁵ a.e., s. 145-149.

¹⁶ Amasya-Turhal arasında bir mevki.

¹⁷ Sivas'a 8 km. mesafededir.

Şubat 1902 Cuma günü Sivas'a varırlar. *el-Ma'lûm ve'l-Mechûl* adlı eserinde bu konak yerleriyle ilgili ayrıntılı bilgiler verir. Sivas'ı anlatırken de şu cümleleriyle ilk karşılaşmasını ifade eder¹⁸:

“*Sivas bizi asık suratla karşıladı. Sıra sıra sık ağaçları geçer geçmez, tozlu evleri ve çamurlu sokakları bizimle buluştu...*”

Veliyyuddîn'in annesi Çerkez emirlerinden birinin kızıdır. Ailesi Rus zulmünden kaçarak Osmanlı'ya sığınmıştır. Osmanlı Devleti de bunlara Sivas yöresinde iktâ sistemine göre araziler vermiştir. Kaderin bir cilvesi olarak, daha sonra Veliyyuddîn de Sivas'a, yani Anadolu'da yurt tuttıkları ilk coğrafya parçasına sürgün olarak gönderilmiştir. Daha sonra babası vefat ettiği için Yeken'in annesini Osmanlı sultanı Abdülhamit'in oğullarından birisi olan Emir Burhanuddîn Efendi himayesine alarak yetişmesini ve terbiyesini üstlenmiştir¹⁹.

Sivas'ta Veliyyuddîn'in ilk olarak götürüldüğü Manuk Ağa adlı bir Ermeninin işlettiği Han'da dikkatini erkeklerin başlarına taktıkları başlıklar çeker. Bu hususu şu şekilde belirtir²⁰:

“*İnsanların kafalarında iki tür başlık gördüm. Bazıları beyaz başlık örtmüş, bazıları da siyah başlık örtmüşlerdi. İki şekil arasındaki farkı sordum. Bana dediler ki, beyaz Müslümanların, siyah da Ermenilerin sembolüdür.*”

Sivas'a varır varmaz, o zaman Serkomiser diye adlandırılan Polis Müdürü yanına gelerek kendisinin “Vilayet Mektupçu Muavinliği” görevine tayin edildiğini tebliğ eder. Buna hayret eden Veliyyuddîn'e Polis Müdürü; sürgünün ne gözaltı, ne de hapis olmadığını belirtir. Ancak tek bir şartı vardır; o da Sivas il sınırlarından dışarıya çıkmamasıdır.

Veliyyuddîn, Sivas'tan ailesine kendisinin nerede olduğunu ve durumunu belirten bir telgraf çeker. Ailesi bunun üzerine yol hazırlıklarını tamamlayarak Sivas'ın yolunu tutarlar. Uzun bir ayrılıktan sonra anne, eş, bir oğul ve bir kız Sivas'a gelirler. Böylece hep birlikte Sivas'ta yaşamaya başlarlar²¹.

Bu arada Veliyyuddîn tayin edildiği görevine devam eder. Fakat daha sonraları, hakkındaki birtakım hükümet evraklarının kendisinden gizlendiğini görünce evinde oturmayı tercih eder. Burada Sivas halkından ve eşrafından pek çok dost edinir. Özellikle Ahrâr-ı Osmaniye taraftarlarından arkadaşları vardır.

Günlük olarak işe gidip-gelmediği için zamanını geçirecek uğraşlar arar. Bu dönemde yazı yazmaktan kaçınır. Zira ara sıra evi aranamakta ve bulunan bazı evraklara da el konulmaktadır. Bu yüzden ilgi alanını okumaya çevirir. Sivas gibi bir yerde çok geniş kitaplara sahip bir kütüphane olmadığı için daha çok bu ihtiyacını batılı dostlarından ödünç kitaplar alma yoluyla giderir.

Amerika, Fransa ve İngiltere konsolosluklarında çalışanlarla aralarında sıkı bir dostluk gelişir. Hatta öyle ki uzun kış gecelerinde Fransız konsolosluğunda çalışanlarla olan eğlence sohbetleri ve dostluklarının oluşturduğu hava sanki kendilerine Paris'te yaşıyorlarmış hissini verir²².

Veliyyuddîn, *el-Ma'lûm ve'l-Mechûl* adlı kitabında *Cuğrâfiyyetu Vilâyeti Sîvâs (Sivas Vilayetinin Coğrafyası)* başlığı altında Sivas'ın sınırlarını şu şekilde çizer²³:

¹⁸ *el-Ma'lûm ve'l-Mechûl*, II, 77.

¹⁹ ‘Alâ’uddîn Vâhid, *a.g.e.*, s. 9.

²⁰ *el-Ma'lûm ve'l-Mechûl*, II, 78.

²¹ *et-Tecârib*, s. 17; Mes’ûd, Cibrân, *Veliyyuddîn Yeken Şahsiyyetuhu ve Mizâcuhu*, Beyrut 1960, s. 22-23; el-Bustânî, Fu’âd Efram, *a.g.e.*, s. 135.

²² *el-Ma'lûm ve'l-Mechûl*, II, 150.

²³ *a.e.*, II, 106.

“Sivas, Anadolu’da büyük vilayetlerden birisidir. Kuzey sınırı Trabzon’a, doğusu Erzurum’a, güney doğusu Ma‘mûratu’l-‘Azîz (Elazığ)’e, güneyi Halep’e, batısı Ankara’ya, kuzey batısı da Kastamonu’ya kadar uzanır... Yüzölçümü 83 800 km²’ye ulaşır.

H.1325/1907 yılı verilerine göre nüfusu ayrıntılı olarak şu şekildedir:

968 786 Müslümanlar

141 643 Ermeniler

64 501 Rumlar

3 278 Katolikler

4 336 Protestanlar

229 Yahudiler

2 173 Kiptiler

1 185 016 Toplam

Bu toplam vilayetin yüzölçümüne dağıtıldığında, her kilometreye 13 kişi düşer. Erkeklerin sayısı 618 345, kadınların sayısı ise, 566 671’dir. Sürekli iç karışıklıkların ve askerliğin ağır yükünün olduğu ülkemizde, erkeklerin sayısının kadınların sayısından fazla olmasına şaşırıyorum. Bu da bu millete sürekli olarak gülümseyen şanstan başka bir şey değildir.”²⁴

Veliyyuddîn, Sivas Vilayetinin Coğrafyasını anlattığı bu bölümde vilayetin dağlarını, nehirlerini, havasını, sağlık durumunu anlatır. O dönemde en çok görülen hastalıklar, tifo, tifüs, kızıl hastalığı, veremdir. Böbrek taşı hastalığı da Sivas’ı hiç terk etmeyen bir rahatsızlıktır. Yıllık yeni doğan çocuk sayısı da 10.000 civarındadır.

Bu bilgileri verdikten sonra, vilayetin tarımdan, hayvancılığından, ticaretinden, sanayisinde, eğitiminden, camilerinden ve okullarından söz eder. Ardından “Sivas’ta Tarihî Eserler” başlığı altında, Şifâiye Medresesi, Çifte Minare Medresesi, Buruciye Medresesi, Gök Medrese, Küçük Minare hakkında bilgiler verir.

“1323/1907 Malî Yılı Sivas Vilayetinin Gelirleri ve Giderleri” başlığı altında şu rakamları sıralar²⁵:

GELİRLER		GİDERLER	
Vergi	7 435 468 kuruş	Dahiliye	2 629 905 kuruş
Temettu	1 021 823 kuruş	Maliye	2 884 537 kuruş
Askerî Bedel	7 571 053 kuruş	Zâtiye	4 077 878 kuruş 20 para
Koyunlar	7 226 590 kuruş	Şeriye	5 046 078 kuruş

²⁴ Bu veriler, Ebubekir S. Yücel’in “1907 Yılına Ait Sâlnâme-i Vilâyet-i Sivas’a Göre Yüz Yıl Önceki Sivas” adlı makalesindeki (*Sultan Şehir*, yıl: 1, S.2, Mart-Nisan-Mayıs 2007, s.6-11) bilgilerle örtüşmektedir. Buradan da verilen bilgilerin bu sâlnâmeden alındığı anlaşılmaktadır. Veliyyuddîn Yeken, Sivas’la ilgili bilgileri verirken Arapça olarak *Takvîmu Vilâyeti Sîvâsi’r-Resmî*’den yararlandığını belirterek, *Sâlnâme-i Vilâyet-i Sivas*’ı kastetmektedir.

²⁵ a.e., II, 122-123.

Öşürler	21 253 993 kuruş	Adliye	11 084 249 kuruş
Mirî Mülkler	36 819 kuruş	Vergi	2 072 450 kuruş
Çeşitli Rüsûmlar	303 781 kuruş	Jandarma	3 153 284 kuruş
Haraç Vergisi	367 005 kuruş	Polis	588 437 kuruş
Madenler	10 893 kuruş	Paylar	2 342 260 kuruş
Tapu Gelirleri	798 551 kuruş	Haraç	75 777 kuruş
Mahkeme Masrafları	405 701 kuruş		
Değişik Gelirler	980 963 kuruş		
Eğitim	117 009 kuruş		
Maaş Kesintileri	54 912 kuruş		
Toplam	47 584 561 kuruş	Toplam	33 954 855 kuruş 20 para

1323 malî yılına ait bu gelir gider tablosunu verdikten sonra, “Sivas Tarihi Özeti” başlığı altında Sivas’ın tarihi, adı, Danişmentliler (1072-1178), Anadolu Selçukluları, İlhanlılar, Eretna Devleti, Kadı Burhanettin Devleti ve Osmanlı Devleti dönemleri hakkında bilgiler verir. Mevcut kaynaklarda bulunan bilgilerin tekrarı olacağından bunları burada belirtmeye gerek yoktur.

Sivas tarihiyle ilgili olarak verdiği özet bilgilerden sonra, “H.1198/M.1783 Yılından 1908 Yılına Kadar Sivas Vilayetinde Görev Yapan Valiler ve Mutasarrıfların İsimleri” başlığı altında 2. meşrutiyetin ilanı olan 23 Temmuz 1908 tarihine kadar Sivas’ta görev yapan Vali ve mutasarrıfları, adı, göreve başladığı tarih ve görev süresini belirterek şu şekilde sıralar²⁶:

	ADI	GÖREVE BAŞLADIĞI TARİH	GÖREV SÜRESİ
1.	Vezir Seyit Mehmet Paşa	6 Muharrem 1198/1 Aralık 1783 ²⁷	5 ay 11 gün
2.	Vezir Süleyman Paşa	11 Cemaziyelahir 1199/21 Nisan 1785	1 yıl 6 ay 22 gün
3.	Vezir Abdullah Paşa	11 Muharrem 1200/14 Kasım 1785	10 ay on gün
4.	Vezir Abdi Paşa	11 Zilkade 1200/5 Eylül 1786	1 ay 22 gün
5.	Vezir Mahmut Paşa	23 Muharrem 1201/15 Kasım 1786	3 ay 2 gün
6.	Vezir Mikdad Paşa	15 Rebiulevvel 1201/5 Ocak 1787	4 yıl 7 ay 7 gün
7.	Vezir Hasa Paşa	12 Zilkade 1205/13 Temmuz 1791	1 yıl 7 ay 24 gün
8.	Vezir Seyit Osman Paşa	19 Şaban 1207/1 Nisan 1793	4 yıl 1 ay 14 gün
9.	Vezir Seyit Ahmet Paşa	17 Şevval 1211/15 Nisan 1797	1 yıl 7 ay 17 gün
10.	Vezir Recep Paşa	22 Cemaziyelevvel 1213/1	1 yıl 8 ay 12 gün

²⁶ a.e., II, 132-135.

²⁷ Yazar tarafından Hicrî tarihler verilmiş olup, Miladî tarihler tarafımızdan tespit edilmiştir.

		Kasım 1798	
11.	Damat Alaattin Paşa	5 Safer 1215/28 Haziran 1800	2 ay 27 gün
12.	Vezir Köse Mustafa Paşa	3 Rebiulevvel 1215/25 Temmuz 1800	2 yıl 7 ay 11 gün
13.	Alaattin Paşa (2. defa)	15 Şevval 1217/8 Şubat 1803	9 ay 17 gün
14.	Vezir Ebulmerak Hacı Mehmet Paşa	3 Şaban 1218/18 Kasım 1803	4 ay 21 gün
15.	Vezir Yusuf Paşa	25 Zilhicce 1218/6 Nisan 1804	1 yıl 1 ay 11 gün
16.	Vezir Mehmet Celalettin Paşa	3 Safer 1220/3 Mayıs 1805	7 yıl 11 ay 12 gün
17.	Baba İbrahim Paşa	15 Muharrem 1228/18 Ocak 1813	2 yıl 1 ay 5 gün
18.	Mehmet Galip Paşa (Eski Sadrazam)	21 Safer 1231/22 Ocak 1816	1 yıl 7 ay 14 gün
19.	Çarhacı Ali Paşa	12 Ramazan 1232/26 Temmuz 1817	1 yıl 7 ay 14 gün
20.	Vezir Lütfullah Paşa	17 Şevval 1233/20 Ağustos 1818	1 yıl 6 ay 13 gün
21.	Hacı Mehmet Behram Paşa	1 Cemaziyelevvel 1235/15 Şubat 1820	11 ay 1 gün
22.	Vezir Hacı Süleyman Paşa	11 Rebiulahir 1236/16 Ocak 1821	1 yıl 7 ay 17 gün
23.	Vezir Hasan Paşa	29 Muharrem 1237/26 Ekim 1821	7 ay 3 gün
24.	Vezir İsmail Hakkı Paşa	3 Zilkade 1237/22 Temmuz 1822	1 yıl 10 ay 7 gün
25.	Vezir Köse Mehmet Paşa	12 Şevval 1242/9 Mayıs 1827	4 yıl 5 ay 2 gün
26.	Vezir İsmail Paşa (2. defa)	15 Rebiulahir 1244/25 Ekim 1828	9 ay 26 gün
27.	Vezir Osman Paşa	12 Muharrem 1245/14 Temmuz 1829	17 gün
28.	Vezir Hacı Hasan Paşa	6 Safer 1245/7 Ağustos 1829	1 yıl 5 gün
29.	Sait İbrahim Ağa	14 Rebiulahir 1246/2 Ekim 1830	3 yıl 1 gün
30.	Vezir Osman Paşa (2. defa)	14 Rebiulahir 1248/10 Eylül 1832	9 ay 23 gün
31.	Sait İbrahim Ağa (2. defa)	8 Muharrem 1249/28 Mayıs 1833	8 ay 5 gün
32.	Vezir Reşit Mehmet Paşa (Eski Sadrazam)	14 Ramazan 1249/25 Ocak 1834	2 ay 11 gün
33.	Vezir Hafız Paşa	15 Şaban 1252/25 Kasım 1836	2 yıl 2 ay 17
34.	Vezir Esat Mehmet Paşa	3 Zilkade 1254/18 Ocak 1839	1 yıl 7 ay 27 gün
35.	Ferik Mehmet Hamdi Paşa	1 Receb 1256/29 Ağustos 1840	10 ay
36.	Vezir Sivaslı Sait İbrahim Paşa (2. defa)	1 Receb 1256/29 Ağustos 1840	10 ay
37.	Vezir Aşkar Paşa	1 Şevval 1259/25 Ekim 1843	8 ay
38.	Mirmiran ²⁸ Mehmet Paşa	1 Cemaziyelahir 1260/18	10 ay

²⁸ Mîr-i Mîrân: Mülkî rütbelerden birinin adıdır. “Beyler Beyi” demektir. Hicri 1259 (1843) yılından sonra mülkiye memurlarına askerî rütbe verme terk edilmiş, onun yerine Ferikliğe muadil olmak üzere bu rütbe

		Haziran 1844	
39.	Vezir Mehmet Şerif Paşa	10 Rebiulahir1261/18 Nisan 1845	8 ay
40.	Mirmiran Mehmet Münip Paşa	10 Zilhicce 1261/10 Aralık 1845	8 ay 26 gün
41.	Vezir Mehmet Esat Paşa (2. defa)	7 Ramazan 1262/29 Ağustos 1846	3 ay 28 gün
42.	Vezir İzzet Paşa ²⁹		
43.	Vezir Aşkar Paşa (2. defa)	2 Muharrem 1263/21 Aralık 1846	1 yıl 8 ay
44.	Mirmiran Abbas Paşa	3 Ramazan 1264/3 Ağustos 1848	1 yıl 1 ay 14 gün
45.	Mirmiran Mehmet Münip Paşa (2. defa)	18 Şevval 1265/6 Eylül 1849	1 yıl 8 ay 11 gün
46.	Vezir Mehmet Hamdi Paşa	1 Rebiulahir 1267/3 Şubat 1851	3 yıl 4 ay 27 gün
47.	Vezir İsmail Paşa	18 Rebiulevvel 1269/30 Aralık 1852	11 ay 18 gün
48.	Vezir Feyzullah Paşa	17 Zilkade 1270/11 Ağustos 1854	1 yıl 8 ay 21 gün
49.	Vezir Mehmet Paşa	8 Şaban 1272/14 Nisan 1856	3 yıl 4 ay 10 gün
50.	Vezir Mehmet Hayrettin Paşa	19 Zilkade1272/22 Temmuz 1856	5 ay
51.	Mirmiran Hacı Ahmet Paşa	24 Cemaziyelevvel 1277/8 Aralık 1860	1 yıl 11 ay 14 gün
52.	Mirmiran Hacı Mehmet Zeki Paşa	9 Cemaziyelevvel 1278/12 Kasım 1861	1 yıl 2 ay 7 gün
53.	Vezir Mehmet Reşit Paşa	7 Ramazan 1279/26 Şubat 1863	1 yıl 6 ay 20 gün
54.	Mirmiran Ahmet Paşa	5 Rebiulahir 1281/7 Eylül 1864	1 yıl 4 ay 4 gün
55.	Vezir Ali Rıza Paşa	4 Ramazan 1282/21 Ocak 1866	1 yıl 4 ay 29 gün
56.	Vezir Hacı Ahmet İzzet Paşa	1 Muharrem 1283/16 Mayıs 1866	4 yıl 9 ay 20 gün
57.	Vezir Mehmet Halet Paşa	3 Ramazan 1288/16 Kasım 1871	6 ay
58.	Müşir Ahmet Esat Paşa	3 Rebiulevvel 1289/11 Mayıs 1872	2 ay 7 gün
59.	Vezir Mehmet Hurşit Paşa	3 Cemaziyelevvel 1289/9 Temmuz 1872	8 ay 25 gün
60.	Vezir Mehmet Takiyyuddin Paşa	25 Safer 1290/24 Nisan 1873	11 ay
61.	Vezir Hacı Ahmet İzzet Paşa (2. defa)	2 Safer 1291/21 Mart 1874	3 yıl 19 ay 16 gün
62.	Vezir Mustafa Süreyya Paşa	6 Rebiulevvel 1295/10 Mart	1 yıl 6 ay 18 gün

verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, II, 545.

²⁹ Yazar tarafından tarih ve süre belirtilmemiştir. Muhtemelen tespit edilememiştir.

		1878	
63.	Abidin Paşa (Rumeli Beylerbeylerinden)	9 Ramazan 1296/27 Ağustos 1879	6 ay 2 gün
64.	İsmail Paşa oğlu Hakkı Paşa	1 Rebiulevvel 1297/12 Şubat 1880	1 yıl 10 ay 12 gün
65.	Vezir Halil Rifat Paşa	1 Rebiulahir 1297/13 Mart 1880	3 yıl 7 ay
66.	Vezir Abidin Paşa (2. defa)	1 Muharrem 1302/21 Ekim 1884	9 ay 9 gün
67.	Vezir Sırrı Paşa	3 Şaban 1303/7 Mayıs 1886	1 yıl 10 ay 1 gün
68.	Vezir Sururi Paşa	30 Receb 1305/12 Nisan 1888	1 yıl 12 gün
69.	Vezir Mehmet Memduh Paşa	12 Şaban 1306/13 Nisan 1889	3 yıl 10 ay
70.	Vezir Halil Paşa	1 Cemaziyelahir 1310/21 Aralık 1892	3 yıl 5 ay 25 gün
71.	Vezir Hacı Hasan Hilmi Paşa	27 Şevval 1314/31 Mart 1897	4 yıl 11 ay 3 gün
72.	Vezir Reşit Akif Paşa	24 Zilkade 1319/4 Mart 1902	II. Meşrutiyetin ilanına kadar ³⁰

Veliyyuddîn bu bilgileri Şemşettin Sâmî'nin *Kâmûsu'l-A'lâm*'i ile Reşit Âkif Paşa'nın hazırladığı ve tarihi bölümünü Sâmih Fethî Beyin yazdığı *Sâlnâme-i Vilâyet-i Sîvâs*'tan yararlandığını belirtir. Bu bölümün sonunda Sivas tarihiyle ilgili olarak Danişmentliler Devleti öncesinde de ayrıntılı bilgiler vermek istediğini, ancak bu konuda yeterli bilgiler veren kitapları bulamadığını üzümlere ifade eder³¹.

“Sivas'ta Din Adamları” başlığı altında; Bidâyet Mahkemesi üyesi Emin Efendi, mutaassıplığıyla meşhur Ziyaettin Efendi ve Müderris Rasih Efendi hakkında bilgiler verir³².

“Sivas'ın İleri Gelenleri ve Eşrafı” başlığı altında; annesi tarafından Veliyyuddîn'in akrabası Merhum Mahir Beyin oğlu Çerkez Emir Paşa, Kangal Ağasının oğlu Abdullah Bey, Muhâcirin Komisyonu üyelerinden Hacı Ali Beyin oğlu Nuri Bey, Evrak Müdürü Halit Bey, Muhasebe Kalemi Mümeyyizi Hacı Nuri Efendi, Nüfus Nazırı İbrahim Bey, İdare Meclisi Başkanlığı Tevfik Efendi, Mektupçu Mümeyyizi Ziyâeddin Efendi ve Vilayetin Serkomiseri Hüseyin Efendi konu edilir³³.

“Sürgündeki Kardeşlerim” başlığı altında; Sultan Abdülhamit'in imtihan etmek ya da ıslah etmek amacıyla çevresindeki kişileri sınır şehirlerine veya yakın yerlere sürgüne gönderdiğini; cezalandırmak istediklerini de olabildiğince uzaklara mahrumiyet bölgelerine sürgüne gönderdiğini ifade eder. Ona göre Sivas da Sultan Abdülhamit'in cezalandırmak için sürgüne gönderdiği yerlerden birisidir. Burada kaldığı sürede kardeşlerim dediği kişileri hatırladığı kadarıyla şu şekilde kaydeder³⁴:

Şükrü Hoca (Şimdi³⁵ Sivas Mebusu),

Dr. Faik,

Tevfik Efendi,

³⁰ II. Meşrutiyetin 23 Temmuz 1908'de ilanından sonra Dâhiliye Nâzırı oldu. Kitabın yazıldığında Ayân Meclisi üyesiydi. Bkz. *el-Ma'lûm ve'l-Mechûl*, II, 135.

³¹ *a.e.*, II, 136.

³² *a.e.*, II, 137-141.

³³ *a.e.*, II, 142-145.

³⁴ *a.e.*, II, 147.

³⁵ Kitabın yazıldığı tarih kastedilmektedir.

Halit Efendi,
Selahaddin Efendi,
Rıza Bey,
Şevki Efendi,
Arnavut Recep Efendi,
Faik Efendi.

Veliyyuddîn kendisinden sonra Sivas'a sürgün edilenleri de şu şekilde sıralar:

Binbaşı Cemil Bey,
Mülâzım Ahmet Bey,
Arnavut Hasan Bey ve oğlu Nüzhet Bey,
Mösyö Lambros Nikolaidis,
Hikmet Bey.

Kendisinden önce de Sivas'ta iki kişinin sürgünde olduğunu belirtir. Bunlar Maarif Nezaretinde Evrak Müdürü Ali Galip Bey, diğeri de Sultan Abdülhamit'in sarayının kütüphane müdürü Adil Beydir. Bunlardan sonra Sivas'a iki kişi daha sürgün edilmiştir. Bunlar da Sultan Abdülhamit'in kayınpederi Elbuz Bey ve İzmir eşrafından Mütevellizâde Tefvik Beydir. Bunlar dışında da Sivas vilayetinin değişik şehirlerinde, Tokat, Amasya vb. yerlerde yüz elli kadar sürgün olduğunu da kaydeder.

“Sivas'ta Günlerim Nasıl Geçti?” başlığı altında şunları ifade eder³⁶:

“Halk ‘Gurbette olan görse bile kördür’ der. Bu atasözü bana uyar. Sivas Osmanlı toprağıdır. Ben de Osmanlıyım. Öyleyse Sivas da benim memleketim, ben de onun evladıyım. Ne var ki gurbet; memleketten uzak kalmaktır, her yerde aynı. Kişinin daha önce hakkında bilgi sahibi olmadığı yer gurbettir. Sivas'ta ilk günlerim zor günlerdi. Çok sıkıldım. Nereye gideceğimi ve kime sığınacağımı bilmiyordum. Ahrâr-ı Osmâniye'den dostlarım olmasaydı çok zorlanacaktım. Çok geçmeden Sivas'a, halkına ısındım. Orada oturanlardan ve eşrafından dostlar edindim. Sonra gezilecek yerlerini dolaşmaya başladım. Bundan sonra oranın halkından birisi oldum.”

“Sivas Halkı” başlığı altında şunları kaydeder³⁷:

“Sivas diğer Osmanlı şehirleri gibi ayakları üzerinde duran bir yerdir... Sivas halkı yaşam tarzlarına alışmış ve onunla hoşnut olmuştur. Onlardan birileri çıkıp da halinden şikayet etseler, bu şikayet uzun sürmez. Valinin bir gülümsemesi ya da polis müdürünün azarlaması bunu unutturur. Kişinin çektiği sıkıntıları nimet sayması ve dünya hayatında kendi hayatından daha iyi bir hayat olduğuna inanmaması cehaletin afetlerindedir.

Sivas halkı Osmanlıların ahlâklularındandır. Halkının yumuşaklığı yönünden Osmanlı vilayetlerinde Sivas'ı geçecek bir yer olduğunu zannetmiyorum. Onların iyi taraflarından birisi de aralarında cinayetlerin çok az olmasıdır. Bir iki ay geçmesine rağmen şehirde bir cinayet bile olmaz. Şehrin dışında ve bazı köylerde eşkiya saldırıları, yol kesiciler çoktur. Bunları Reşit Akif Paşa valiliği döneminde ortadan kaldırmış, korkunun yerini güvenlik almıştır.”

Veliyyuddîn Yeken, *el-Ma'lûm ve'l-Mechûl* adlı eserinin Sivas'la ilgili olan “Sivas

³⁶ a.e., II, 150.

³⁷ a.e., II, 154-157.

Halkı” başlığı altında yaklaşık 4 sayfa hâlinde Sivaslılarla ilgili bilgiler verir. Böylece sivas’la ilgili kaleme aldığı hatıraları son bulur. Burada şair kimliğiyle de tanınan Veliyyuddîn Yeken’in divanında yer alan ve Sivas’a sürülmesinin ilk günlerinde kaleme aldığı “el-Hanînu ilâ Misr (Mısır’a Özlem)” başlığını taşıyan şiirinin Türkçe çevirisini vermek yerinde olacaktır³⁸:

*Akan gözyaşlarını dindir uzaklığın onu ağlatsa da,
Ey Mısır! Unutamayacağım seni hiç ayrılık uzaksa da,
Yoktur insanlar arasında seni unutabilecek herhangi biri,
Aşkın bana verdiği güçle tam on iki yıl geçti,
Özliyorum dostlarımı seni ancak dürüst olan özler,
Seninle olan anılarımı ne Nil ne de piramitler inkar eder.*

5. Sonuç:

Sonuç olarak; Veliyyuddîn Yeken bu asrın başlarında yaşamış bir yazar ve şair olarak çağdaş Arap edebiyatının önemli bir şahsiyetidir. Bu önem yakın tarihimize ve yaşadığı dönemdeki siyasî, kültürel, dinî ve sosyal hayatın anlaşılmasına ışık tutması açısından daha da artmaktadır. Bilhassa eserleri, makaleleri ve hatıraları Osmanlı Devletinin yıkılma dönemindeki çalkantılı olayların günümüze yansıtılmasında önemli birer tarihî belge niteliğindedir. Bu açıdan, onun Sivas hatıraları ve diğer eserlerindeki tarihimizle ilgili bilgilerin Türkçemize aktarılması yararlı olacaktır.

Veliyyuddîn Yeken her ne kadar Sivas’ta geçirdiği günlerde çile ve hastalıklar çekmiş ise de, edebî yönden en verimli yıllarını burada yaşamıştır. Zira *el-Ma’lûm ve ’l-Mechûl* isimli iki ciltlik eseri ile diğer eserlerinden bazılarının taslağı ve muhteviyatı bu dönemde ortaya çıkmıştır.

³⁸ Veliyyuddîn Yeken, *Dîvân*, s.34-35; Hüseyin Yazıcı, “Türk Asıllı Mısırlı Yazar Muhammed Veliyyüddin Yeğen”, *İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. 7, İstanbul 1999, s. 237.